

Hári Gyula

Csór ragadványneveiről

Előadásom szűkre szabott keretei között lakóhelyem — a Fejér megyei Csór község — történeti és jelenkori ragadványneveinek s azok rendszerének bemutatására, használatuk kérdéseinek vázolására vállalkozom; módszertani kérdéseket csak vázaltszerűen érintek és vizsgálataim részletezésére sem térek ki. A mai kutatás jelenlegi álláspontjához hasonlóan ragadványnévnek tekintettem minden olyan tulajdonnevet, ami a hivatalos név mellett vagy a helyett áll (a fiatalok ragadványneveivel azonban — mivel vizsgálatom középpontjában a falu mint társadalmi közösség állt — nem foglalkoztam).

Vizsgált anyagom (melyből példáimat is merítem) széleskörű gyűjtés során született meg — módszeresen —, egyrészt adatközlőkre támaszkodva, másrészt történeti forrásokat és egy a Magyar Névtani Dolgozatok sorában megjelent névgyűjteményt felhasználva. A történeti források jelentős számú névanyagot tartalmazó dokumentumok: a református anyakönyvek 1727-től, a katolikus anyakönyvek 1817-től, az állami anyakönyvek 1895. október 1-től, az 1860-as és 1875-ös telekkönyv, az 1768-as urbárium, valamint az 1715-ös és 1720-as országos összeírás, az 1990-es választói névjegyzék s a csóri temető sírkövei.

Vizsgálati szempontjaimat főként a névtani szakirodalom ragadványnevekkel foglalkozó munkáinak csomópontjait figyelembe véve határoztam meg, de olyan megközelítéseket is alkalmaztam, amelyek talán eddig nem domborodtak ki a hasonló tárgyú munkákban, s közel állnak a néprajz, szociológia tárgyköréhez.

A ragadványnevek funkciója főleg megkülönböztetés (ide sorolhatók például a származási helyre, a településen belüli lakóhelyre utaló nevek és a család- és keresztnévi eredetű nevek) további funkciójuk lehet a gúnyolódás (ez inkább az elmúlt ötven évben játszik a megkülönböztetéshez képest jelentősebb szerepet), például: *Kain, Róka, Tökszár, Maszek, Cukor, Miatyánk*. Egyes esetekben a névadással az elnevezők célja a „nevesítés”, a közösségbe való felvétel (*Gyüszüs, Püçük, Szépasszony, Szunyogcsődör*) és a névegyszerűsítés (*Miháj néni, Langer*).

A gúnyolódás nemcsak funkcióként, hanem mint hangulati színezet is megjelenhet a ragadványnevekkel kapcsolatban, például: *Patvar, Ügyvéd, Gunár, Csibe, Lüttyös, Nyilas, Kommunista*; legtöbbjük azonban (mivel megkülönböztető nevek) semleges hangulatú.

A megkülönböztető nevek nagy száma a megkülönböztetés fontosságával magyarázható. Ennek igazolására családnév-gyakorisági vizsgálatot végeztem.

Összeállítottam az írott források alapján az 1860 előtt is előforduló családnevek listáját (ez 52 családnevet jelent), s az adatközlőkre támaszkodva az 1990-es névjegyzék felnőtt lakosságából elkülönítettem ezen családnevek viselői közül azokat, akik az I. világháborút megelőzően is a településen élő személyek leszármazottai. (Ezeket a családokat fogja össze az I. táblázat.)

1990-ben az 1 045 szavazóképes személy 393 családnevet viselt. A megkülönböztető nevek viszont csak az 52 régi családnévhez kapcsolódtak. (Ezt tükrözi a 3. táblázat, melynek 3. oszlopa az egyes nevekhez kapcsolódó összes ragadványnev számát, 4. oszlopa pedig a ragadványnevet viselők számát jelzi.) A 110 megkülönböztető név közül 87 csak a leggyakoribb 15 vezetéknev (lásd a 2. táblázatot) között lévő 12 családnévhez kötődik.

Az autochton családnevek egyértelműen a leggyakoribbak, hiszen közöttük az egy családnévre eső névviselők átlaga 8,7, míg a többi név esetében ez a szám 1,7. A leggyakoribb 15 vezetéknevet tekintve pedig (amit a község lakosainak 20%-a visel), már 14,2 névviselő jut egy névre.

Napjaink ragadványnev-használatára az a jellemző, hogy a családnevek szétaprózódásával a gúnynévadás került előtérbe, használatuk aránya megnőtt a megkülönböztető nevekhez képest. (Új megkülönböztető nevek az utóbbi évtizedekben szinte nem is keletkeztek.)

Ragadványnevek már a XVIII. századi forrásokban is előfordulnak, de nem minden esetben különíthetők el a családnevektől; besorolásukat nehezíti változatos sorrendi helyük, egyenértékűségük — például: *Takács Gombos Ferenc ~ Gombos Takács Ferenc*. Más esetekben viszont a családnév már megszilárdult: az 1715-ös *Kis Varga* 1720-ban már csak *K. Varga*.

A török hódoltság időszakát, a Rákóczi-szabadságharcot és az 1711. évi pestisjárványt megsínylő faluba érkező jelentős számú idegen nyelvű betelepülő jelenléte a névanyagban is érződik. Az ilyen névalakulatokra gondolok, mint például: *Halkancz György Sváb, Sváb Német János, Helvetus Lajos, Frantzia Takács Miklós*. Ezek a példák is mutatják, hogy a XVIII. századi neveknél még tetten érhető a családnevek kialakulása — főleg a nemzetiségekkel kapcsolatban: például a *Német* ekkor szilárdul meg családnévként. Megfigyelhető az idegen családnevek alkalmazkodása a magyar nyelvű környezethez: *Espáger*→*Espárg*→*Espár*. Ebben az időszakban még előfordulnak a kéttagú nevek korát megelőző nevek: *Gergely kovács, Sigmond Szakácmester*.

A település ragadványnevei besorolhatók a szakirodalomban ismert, névadási indítékok alapján létrehozott csoportokba. Az ilyen osztályozás alapján megkülönböztethetünk — csak néhány példával szemléltetve — családtag nevére (*András, Bálint, Simi, Somogyi*), testi tulajdonságra (*Alacsony, Melák, Zabszár, Bogár*), lelki tulajdonságra vagy szokásra (*Latabár, Patvar, Szépasszony, Pipás*), származási helyre (*Keszi, Mohai, Üllei*), településen belüli lakóhelyre (*Bag'gyasi, Bagóvőgyi, Magyar Uccai*), nemzetiségre vagy nemzetre

(*Orosz*), foglalkozásra, illetőleg vagyoni helyzetre utaló neveket (*Kereskedő, Tobak, Utász, Kisgazda*), szavajárási(*Csibe, Bajos*) és eseményneveket (*Gunár, Matuska, Proletár*) vagy amelyek névasszociációval keletkeztek(*Madzag, Pufi*). Ez a csoportosítás a későbbi összevetések alapjául szolgálhat.

Fontosabbnak tartom az elnevező közösség mint társadalmi csoport és a névanyag közötti kapcsolatot pontosabban feltáró és azt jobban szemléltető s talán egyszerűbb, kevesebb szempont alapján dolgozó osztályozás bemutatását.

A csoport tagjai egymás között bizonyos szempontok alapján összehasonlításokat végeznek. Ezek a viszonyok a megkülönböztető nevekben is jelentkeznek. A csoporton belüli viszonyítás alapja lehet egyrészt általában a csoporttagok közötti (normatív elem nélküli) összevetés (2.), másrészt egy sztenderdhez (ideális vagy átlagos csoporttaghoz) való hasonlítás (1.). Az utóbbi módszer változatai:

1.1. A név a közösség bizonyos szükségleteit kielégítő foglalkozások, illetőleg a csoporttal kapcsolatban álló szerveződések — vármegye, földesúr — által igényelt funkciók megnevezése: *Kosárkötő, Molnár, Nádazó, Sajtos, Biró, Hajdu, Kocsis, Pandur* stb.

1.2. A hasonlítás történhet hierarchikus rendbe ágyazva is, értékmérő szereppel — vagy anyagi-társadalmi értelemben: *Béres, Gazda, Telkes, Tragacsos*, vagy szellemi-mentális értelemben: *Ezerbajos, Lusta, Uri, Faragó*.

1.3. Másik lehetőség az átlaghoz képest szokatlan tulajdonságok megnevezése — ebbe a csoportba a testi tulajdonságra utaló nevek sorolhatók: *Hosszu, Vastagnyaku, Szőke, Pupos*.

1.4. A nem a közösségbe született személyek elkülönítésére a származási helyre vagy nemzetre utaló nevek alkalmasak: *Keszi, Almási, Üllei, Orosz*.

2. Az átlagosnak tekinthető csoporttagok (akiknek nem az esetleges átlagostól eltérő tulajdonságait veszik figyelembe) egymás közötti normatív viszonyítása kétféleképpen történik: a) egyrészt a lakóhely belső földrajzi tagolása segítségével, a meglévő földrajzi egységek felhasználásával: például *Magyar Uccai, Belátói, Hegyi, Tabányi*, b) másrészt a családokra bontás révén és a különböző rokonok nevének felhasználásával. E csoportba kereszt- és vezetéknevek egyaránt tartoznak: például *Samu, Pál, Lidi, Károly, Pákozdi, Mitusinka*.

Fontos vizsgálati szempontnak tartom a nevekben rejlő nyelvjárási sajátosságok feltárását (mind hangtani, mind szókészletteni vonatkozásban). A fellelt jellegzetességek alapján — IMRE SAMU rendszerezésére támaszkodva — Csór a dunántúli nyelvjárási terület Balaton vidéki nyelvjárástípusának területén fekszik.

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet Göcsej és Hetés, valamint Kalotaszeg ragadványnévanyagával történő összehasonlításra egyrészt a nevek szerkezete, másrészt névadási indítékaik csoportosítása alapján. (Ezt szemlélteti a 4. és 5.

táblázat.) Látható, hogy a két másik területen kis szerepet játszó RVK szerkezeti típus a legelterjedtebb Csóron — ez a ragadványnevek nagymértékű hivatalos használatának következménye. A hivatalos használat velejárója volt a ragadványnevek rövidítéseinek írásbeli alkalmazása, s az írott alakok szóbeli gyakorlata révén a rövidítések megjelenése a beszédben.

Összegzésként vizsgálati szempontjaim közül szeretném kiemelni azt a felosztást, amely a csoporttagok közötti különféle viszonyításokat alapul véve csoportosítja a neveket. Ez a szempontrendszer egyszerű, minimális mennyiségű szempont alapján működik, s jól figyel a neveket létrehozó közösségre, jobban tükrözi az elnevező közösség és az elnevezett személy viszonyát.

1. táblázat

<i>Szabó</i>	50	17
<i>Tóth</i>	36	13
<i>Szemenyei</i>	31	20
<i>Hári</i>	25	25
<i>Nagy</i>	24	10
<i>Horváth</i>	23	5
<i>Németh</i>	21	21
<i>Molnár</i>	20	14
<i>Hollósi</i>	18	17
<i>Zsédely</i>	18	12
<i>Kovács</i>	15	2
<i>Sipos</i>	11	11
<i>Galambos</i>	11	10
<i>Szekeres</i>	11	10
<i>Balogh</i>	10	7
<i>Faddi</i>	9	9
<i>Péni</i>	9	9
<i>Pajtli</i>	9	8
<i>Szabados</i>	9	7
<i>Gál</i>	8	8
<i>Varga</i>	8	2
<i>Espár</i>	5	5
<i>Polák</i>	5	3
<i>Szücs</i>	5	2
<i>Takács</i>	5	2
<i>Boros</i>	4	4

<i>Keller</i>	4	4
<i>Szurok</i>	4	4
<i>Tizer</i>	4	4
<i>Helt</i>	3	3
<i>Gillányi</i>	3	3
<i>Kerbel</i>	3	3
<i>Olé</i>	3	3
<i>Sárközi</i>	3	3
<i>Cserna</i>	2	2
<i>Csikesz</i>	2	2
<i>Huber</i>	2	2
<i>Pillók</i>	2	2
<i>Pintér</i>	2	2
<i>Rechner</i>	2	2
<i>Berta</i>	2	1
<i>Bencz</i>	1	1
<i>Csuti</i>	1	1
<i>Érsek</i>	1	1
<i>Gombos</i>	1	1
<i>Józsa</i>	1	1
<i>Máhr</i>	1	1
<i>Mitusinka</i>	1	1
<i>Szili</i>	1	1
<i>Tömör</i>	1	1
<i>Trukker</i>	1	1
<i>Zerna</i>	1	1

Összesen	452	304
----------	-----	-----

2. táblázat

<i>Hári</i>	25
<i>Németh</i>	21
<i>Szemenyei</i>	20
<i>Hollósi</i>	17
<i>Szabó</i>	17
<i>Csete</i>	15
<i>Molnár</i>	14
<i>Tóth</i>	13
<i>Zsédely</i>	12
<i>Sipos</i>	11
<i>Galambos</i>	10
<i>Nagy</i>	10
<i>Szekeres</i>	10
<i>Faddi</i>	9
<i>Péni</i>	9
Összesen	213

3. táblázat

<i>Hári</i>	25	25	17	13
<i>Németh</i>	21	21	10	10
<i>Szemenyei</i>	31	20	3	3
<i>Hollósi</i>	18	17	1	1
<i>Szabó</i>	50	17	12	9
<i>Csete</i>	15	15	–	–
<i>Molnár</i>	20	14	2	2
<i>Tóth</i>	36	13	20	17
<i>Zsédely</i>	18	12	3	3
<i>Sipos</i>	11	11	5	5
<i>Galambos</i>	11	10	–	–
<i>Nagy</i>	24	10	5	5
<i>Szekeres</i>	11	10	8	5
<i>Faddi</i>	9	9	–	–

<i>Péni</i>	9	9	1	1
<i>Pajtli</i>	9	8	1	1
<i>Szabados</i>	9	7	6	5
<i>Horváth</i>	23	5	2	2
<i>Szurok</i>	4	4	2	2
<i>Helt</i>	3	3	3	3
<i>Olé</i>	3	3	1	1
<i>Kovács</i>	15	2	3	3
<i>Varga</i>	8	2	2	2
<i>Takács</i>	5	2	1	1
<i>Cserna</i>	2	2	2	1

4. táblázat

A ragadványnevek megoszlása a névadási indítékok alapján (százalékban kifejezve)	Göcsej – Hetés	Kalotaszeg	Csór
Családtagok nevére vonatkozó	28,19	21,75	11,64
Testi tulajdonság	5,26	16,34	20,55
Lelki tulajdonság	1,46	9,93	6,85
Szavajárás, szokás	3,21	5,10	10,96
Esemény, történet	1,43	3,36	5,48
Foglalkozás, tisztség	10,44	5,44	23,29
Egykori vagy jelenlegi lakóhely	2,20	5,79	12,33
Névasszociáció	1,47	9,69	3,42

5. táblázat

A ragadványnevek megoszlása szerkezeti felépítésük alapján (százalékban kifejezve)	Göcsej – Hetés	Kalotaszeg	Csór
RK	85,83	72,79	7,33
R	9,50	22,26	21,33
VRK	1,63	2,43	4,00
RV	1,1	0,81	7,33
RVK	1,1	0,73	59,34
VKR	0,43	0,3	–
VR	0,2	0,1	–
RKR	0,05	0,05	–
KR	0,04	0,05	0,67
RKV	0,01	0,05	–